

**ARCHAIC WORDS IN THE VOCABULARY OF
SHEKI DIALECT**

Şeki Ağzının Söz Varlığında Arkaik Kelimeler

Sebine ABİD¹

Abstract

The vocabulary of Azerbaijani dialects and vernaculars is a product of centuries. It is possible to find in dialects and vernaculars several words which were used in earlier periods of modern Azerbaijani Turkic but do not exist in current vocabulary of the written language. Although some of the words in Sheki dialect are used in a large geography, some others are used in small areas. Many archaic words found in vocabulary of Sheki dialect do not exist in the vocabulary of the modern Azerbaijani Turkic. Archaic forms of kinship names, ranks, and words not related with social structure, and the names of days and months are used in Sheki dialect. In particular, it can be noted that the elderly people use archaic words in Sheki dialect. Some of the archaic words used in Sheki dialect date back to Orkhon Inscriptions. Appearance of many archaic words has varying dates. The word *ini* (small brother) used since the time of Orkhon Inscriptions has been preserved as an archaic word in Sheki dialect. Similar to this one, there are several words of kinship such as *bice*, *hatun* (lady), *elti* (sister-in-law), *yenge* (aunt), *buvı* (grandmother) and *yezne* (brother-in-law), and some archaic verbs and other archaic words in Sheki dialect from historical dialects. Any word in written language of Azerbaijani Turkic which went through semantic and formal changes from historical ages to this date are preserved and used in Sheki dialect and other Azerbaijani dialects with their initial form and meanings. In this study, we deal and examine archaic words used in Sheki dialect. The form and meanings of archaic words, to be included in this study, available in texts of historical dialects and modern Turkic dialects will be demonstrated.

Keywords: *Sheki dialect, vocabulary, archaic words.*

Özet

Azerbaycan diyalekt ve şivelinin kelime hazinesi yüzyılların ürünüdür. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinin önceki devirlerinde kullanılmış ancak bugün yazı dilinin kelime hazinesinde bulunmayan birçok kelimelerle ağzılarda karşılaşmak mümkündür. Şeki ağzındaki kelimelerin bir bölümü geniş alanda kullanıldığı halde, diğer bölümü ise daha dar bir alanı kapsamaktadır. Şeki ağzının kelime hazinesinde yer alan çok eski kelimeler Çağdaş Azerbaycan Türkçesinin kelime hazinesinde bulunmamaktadır. Şeki ağzında akrabalık adlarının, rütbe adlarının, sosyal yapıyla ilgili olmayan kelimelerin, gün, ay adlarının arkaik şekilleri kullanılmaktadır. Özellikle Şeki ağzında arkaik kelimelerin ihtiyar insanlar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Şeki ağzında arkaik olarak kullanılan bir kısım kelimelerin tarihi, Orhon yazıtlarına kadar dayanır. Birçok arkaik kelimenin ortaya çıkış tarihi farklılık göstermektedir. Orhon yazıtlarından beri kullanılagelen *ini* kelimesi Şeki ağzında arkaik kelime olarak muhafaza edilmiştir. Buna benzer birçok akrabalık adı *bice*, *hatun*, *elti*, *yenge*, *buvı*, *yezne* ve bunun yanı sıra arkaik olan fiiller ve Şeki ağzında tarihi lehçelerden kalma izler taşıyan arkaik kelimeler kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde tarihi devirlerden bugüne kadar anlam ve şekil bakımından değişme gösteren herhangi bir kelime Şeki ağzında ve diğer Azerbaycan ağzlarında ilk şekil ve anlamıyla korunup kullanılmaktadır. Bu çalışmada Şeki ağzında kullanılan arkaik kelimeler ele alınıp incelenecektir. Çalışmada yer alan arkaik kelimelerin tarihi lehçelere ait metinlerde ve çağdaş Türk lehçelerinde geçen şekil ve anlamları da gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Şeki Ağzı, söz varlığı, arkaik kelimeler.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, e-posta: sebine-abid@hotmail.com

Giriş:**Şeki Bölgesinin Coğrafi Konumu ve Tarihçesi**

Birçok tarihi abideyi kendinde koruyup saklayabilen Şeki, Azerbaycan'ın tarihi şehirlerinden biridir. Şeki şehri Azerbaycan'ın ticaret ve sanat bakımından gelişmiş ve önemli kültür merkezlerindedir. Bu şehir merkezden uzak bölgede, Kafkas dağlarının eteğinde yerleşmektedir. Bölgeyi çevreleyen doğa güzelliği insanı büyülemektedir. Hava durumu değişken olan bu bölge ormanlarla örtülü olan dağlardan güzel manzaralı vadilerden ve Gürceçay ve Deyirman arı nehirlerinden ibarettir. Bu eski şehir Büyük Kafkas dağlarının güney eteğinde Yakın ve Uzak Şark bölgelerini batıyla kavuşturan eski ticaret yollarının kavşağı olan bir mekanda kurulmuştur. Şeki şehri bugün bulunduğu yerden biraz daha aşağıda, Kiş nehri vadisinde yerleşmekteydi. 1772 yılında meydana gelen yanardağ patlaması sonucunda şehir dağılmış ve şimdi bulunduğu yerde yeniden kurulmuştur. Yeniden kurulmuş olan Şeki şehri onu üç taraftan çevreleyen Kafkas dağlarının güney eteğindeki geniş araziye kaplamaktadır. Eskiden Şeki' nin doğudaki sınırı Gök- Çay olup batıda Qanıg ve Qaşga- Çay ile Gürcistan'ın Kaxitiyeh bölgesinden ayrılmıştır. Eski coğrafya bilim adamları Şeki şehrinin nüfusuyla ve ağız özellikleriyle ilgili kesin bilgi verememişlerdir. Bugün hala da Şeki bölgesinde udiler bulunmaktadır. Ahmet Zeki Validi Udilerin isimlerinin Hazar hakanı Harun'un mektubunda Türk aşiretleri listesindeki bir isme (Awuz) uygun geldiğinden ve başkanlarının da Tabari'ye göre Tarh(x)an lakabını taşıdığından kendilerinin Türk olduğunun mümkünlüğünü ileri sürmüştür. Bugün hala da Sultan- Nuxe Udinleri yalnız Türkçe konuşmaktadırlar (Validi, 1932: 145)

Şeki kelimesinin etimolojisi hakkında önemli araştırmalar büyük Azerbaycan alimi E. Demircizade'ye aittir. Z. M. Bunyadov Şeki'yle ilgili değerli bilgiler vermiştir. S.M. Mollazade "Azerbaycan'ın şimal Rayonlarının Toponomiyası" isimli eserinde Şeki toponiminin kökenini Sak tayfasının adı ile bağlar, fakat S.N.Muravyov'un Şekiyle ilgili düşünceleri ise şöyledir: Ona göre Şeki kelimesi önce ΣΣΑΚΑ (ssaka) →ΟΣΙΚΑ (osika) şeklindedir. A.E. Krimski bunun şu anki Şeki olduğunu teklif etmiştir. V.Aslanov'a göre birinci yazılış, yani ΣΣΑΚΑ Şeki kelimesinin Sak kökenli olduğunu fonetik ve sözlük bilimi bakımından daha açık şekilde göstermiştir. Genellikle araştırmacılar Sak kabilelerini kuzeyden gelen kabileler gibi değerlendirirler (Aslanov, 2002: 26-27). Şeki, Nuxa yazılan şehrin ismi olup eski Gürcü ve Ermeni kaynaklarında Şakha, Araplarda شكه شكي (İbn Xurdadbeh 123; İstaxri 183; Baladhuri 206) شكين (Mas' udi, Muruc, II, 68) şeklinde yazılmıştır. Eski Şeki şehrinin Nuha'dan başka yerde bulunmuş olması bilim alanında ileri sürülen en doğru ve hakım fikirlerdendir. Minorski'nin verdiği bilgilere göre eski Şeki şimdiki Nuha'nın güney batısında kariya yerinde bulunmuştur. Minorski'ye göre Nuxa kelimesine XVIII yüzyıldan önce rastlanmamaktadır. Şeki bölgesi 1840 yılında ıslahat sonucunda resmi belgelerde Nuxa adı ile geçmiştir. Nuxa kelimesinin etimolojisi yalnız XIX yüzyıla aittir. Daha sonra M. İsmayilov ve A.Bakıhanov'un verdiği bilgilerde adı Ptolomey tarafından *Nvnu*→*Nara*→*Naya* isimli bölgenin eski tarihlerde Şirvan şehirlerinden olan Naxi'ya ve Naqi'ya olduğu gösterilmiştir. Aslanov'a göre *Naqa* kelimesi kök ve ekten oluşmaktadır. Naq- kelimenin kökü, -a ise ektir. Naq→maq kelimesiyle ilişkilidir. Ptolomey'in Niqa veya Naqa adlandırdığı kelimenin fonetik şekillerine dikkat edelim: Nuxa, Noxu, Niqa, Naqa, Anaqa. ya da Bakıhanov'un belirttiği gibi *Naxi'ya-Naqi'ya* şeklindedir. Aslanov'a göre kelimenin kök olarak kabul edilen bölümünün fonetik şekilleri şu şekildedir: *Niq*→*Naq*→*Nax*→*Nağ*→*Nox*→*Nux*. Ek kabul edilen bölüm ise şu şekilde değişiklik gösterir:

-a,-u-i; *Niq*→*naq*→*nağ*→*nax*→*nox*→*nux* içeriği *maq*→*mağ*→*muq*→*muğ*→*mux* içeriğiyle aynıdır. m→n seslerinin benzerliği, yakın boğumlanmaya sahip olmaları bilinmektedir.

Belki de *Niqu*→*Naqa* kelimesinin kökeni *Miqu- Maqa (miqa-maqa)* şeklindedir. *Niqa- Naqa* kelimesini *Miqa, Maqa* şeklinde kesin olarak kökenini ortaya koymak mümkün olursa, *Niqa*→*Naqa*'nın *Miqa*→*Maqa* kelimesinin fonetik değişikliğe uğramış şekli olduğu anlaşılır. Maqlar kelimesi etimolojik bakımdan Maq kabilesiyle ilişkilidir. Burada ek olarak kabul edilmiş olan -a,-u,-i ünlüleri -lar/-ler ekinin görevinde kullanılmıştır. Ortaya atılan bu düşüncelerin gerçekliği için Gürcistan'daki Vakiri yakınlığındaki *Anaqa* ve Azerbaycan'da ise *Nuxa, Sultan Nuxa* yaşayış bölgelerinin varlığı yeterlidir. Eğer *Niqa*→*Naqa* kelimesinin etimolojisi kabile ismiyle ilişkili olmasaydı bu adla olan yaşayış bölgesi Gürcistan ve Azerbaycan'da bulunmazdı (Aslanov, 2002: 28-29). *Nuxa, Nuxud*, eski Şeki kelimesiyle ortak olarak daha XVII yüzyılda kullanılmıştır. Mustafa Ağa devrinde vilayet merkezi olan Şeki'nin Safavilerden önce Qutula Hanın oğlu Şeki han zamanında şimdiki Nuha'nın yirmi kilometre güneyinde ve şimdiki şose yolu üzerindeki Caferabad ile Haybulaq arasındaki Aravatan karyasına nakledildiği söylenmektedir. Ancak birçok tarih yazarlarının Şeki şehrinin Safaviler ve Osmanlılar devrinde şimdiki yerinde kurulmuş olduğu kanaatindedir. Bu şehir, Kafkas dağlarının yamacında 750 kilometre yükseklikte yer almaktadır (Validi, 1932: 150- 151).

1067- 1072 tarihleri arasında Şeki'nin hakimi Axsartanah İbn Kalbaq'ın olduğu belirtilmiştir. Selçuklulardan önce Şeki Şirvanşah'ların yönetimine geçmemiştir. 1067 yılının martında Şirvanşahın yönetimine geçmemek için isyan eden Şeki'yi Hire Manastırı yönetimi işgal edip onu Şeki hakimi Axsartanah ibn Kalbaqa vermiştir. Şirvanşah Feriberz ibn Salar asker toplayıp geri almak istemişse de başarılı olamamıştır. 1067 yılında Selçuklu Alparslan Şeki'yi fethetmiştir. Fakat şehrin hakimi olarak Axsartanah'ın hakimiyeti sürdürmesine müsaade etmiştir. Çünkü Alparslan'ın savaşlarına katılan Arran hakimi Şaddadilerden Fadl İbn Şavar dönerken yolunu kesen Abhazlılar tarafından esir edilerek Axsartanah'ın eline verilmiştir. O da onu Abhaz hakimine teslim etmiştir. Fakat Fadl kurtulmuştur. 1071 yılında Şirvanşah Feriberz mezkur Fadl ibn Şavarla müttefik olarak Şekiye bağlı Maluğ kalesini fethetmiştir. Şeki ancak mezkur 1071 yılında Şirvanşah idaresine girmiş ve Axsartanah bu tarihte Gürcüstan'a doğru çekilmiştir. Bundan sonra Şeki Gürcülerle anlaşmazlık içine girmiştir. 1117'de burayı Gürcü kralı David istila etmiştir (Validi, 1932: 146).

Safaviler Şirvanda olduğu gibi Şeki'de de yerel sülaleleri ele geçirip, başkanlarını bu sülalelerin başına atamışlar. 1578' de Şeki Osmanlıların eline geçmiştir. Bunlar mahalli sülaleleri de yönetimine geçirirler. Osmanlıların, Şah Abbas devrinde yerli hakim sıfatıyla Şahmir xan olduğu bilinmektedir. Son devir Şeki kanları için Gelesen- Göresen kalesi önemli rol oynamıştır. Bu kaleyi ziyaret eden Emircanlı Abdül-Ali Beyin ve Segalin söylediklerine göre, şimdiki Nuhadan sekiz kilometre, Kiş nehrinin sağ sahilinde bulunan yüksek kayalarda yapılmıştır. Bu kalenin Şeki hakimi Hacı Çelebi'nin Nadir Şaha karşı bina etmiş olduğu da rivayet edilmektedir. Fakat bu kale 1551 yılında Safevi Şah Tahmasb'in Şeki vilayetini işgali zamanı, eski devirlerde hiç bir hükümdara teslim olmayan kuvvetli bir kale olduğu da bilinmektedir. Validi'ye göre Timur tarihinde "*Gel-Gör-Git*" ismiyle anılan kale de Gelesen-Göresen'den ibaret aynı kaledir. "*Gel-Gör-Git*" kelimesi, Timur Şeki' ye geldiği zaman oraların artık Türkleşmiş olduğunun işaretidir. Safavilerden önce bu bölgede hakim olarak Hacı Çelebi bilinmekteydi. O, Nadir Şahın atadığı Şii hakimini kabul etmeyip Gelesen- Göresen kalesine sığınarak Nadir şaha karşı savaşmıştır. Aynı zamanda Gürcülerle de savaşta bulunmuştur. 1759 yılında Hacı Çelebi'nin ölümünden sonra Şeki, Gabala, Ereş bağımsızlığını kazanmıştır. Kacarların yenilgisinden ve Karabağ hanlarının Rusya'ya itaati sonucunda 1805 yılında Rusya'nın yönetimine geçmiştir. Bütün yapılan isyanlara rağmen 1813 yılında şehir tamamen Ruslar tarafından işgal edilmiştir (Validi, 1932: 149).

Arkaik Nedir?

Arkaik kelimeler Türk lehçe ve ağızlarını tarihi devirlere bağlayan unsurlardır. Türk Dili geniş bir coğrafi alanda kullanılan bir yazı dilidir. Türk yazı dilleri Orhon Yazıtlarından başlayarak bugüne kadar ses, şekil ve kelimelerin kullanımı bakımından çeşitli değişimler göstermiştir. Tarihi Türk Lehçelerinin katmanlaşması, ayrı ayrı gelişme göstermesinin ardından her dönemin kendine özgü karakteristik özellikleri Türk yazı dilini o dönemlerden farklılaştırmıştır. Dolayısıyla bugün ağızları yazı dilinden farklı kılan birçok arkaik kelimenin kullanıldığı görülebilir. Bu bakımdan yazı dilinde ve ağızlarda korunup kullanılan arkaik unsurların araştırılıp incelenmesinde yarar vardır. Arkaizm- eski kelimesinin karşılığıdır. Arkaizm kelimesi yerine eski kelimesinin birçok türevleri de kullanılmaktadır: Eski: Eskiye ait, eski devirden kalma, arkaik; kalıntı. Eskiye bağlılık, artık kullanımdan düşmüş olan eski kelimeleri veya kelimelerin eski biçimlerini kullanma; kalıntı kelimeleri kullanma (Korkmaz, 2007: 84). Mehmet Hengirmen *eski biçim, eskil biçim* - Dilin zamana bağlı kurallarına uymayarak eskiliğini muhafaza eden biçim olarak tanımlamaktadır (1999: 157). Eskil biçim- kullanımdan düşmüş bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu (Vardar, 1978: 76). Arkaizm- arkaiklik, eskicilik anlayışı, bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır (Ölmez, 2003: 136).

Kabile ve Nesille İlgili Arkaik Kelimeler

Şeki ağzında kabile, nesil kavramını ifade eden aşağıdaki arkaik kelimeler kullanılmaktadır:

Tayfa (B, Kün, G); Şeki ağzında tayfa veya nesil kavramı bazen mahalle bazen belli bir şahsın adı veya söz konusu nesil ve tayfanın uğraşı, onun yerleştiği yerin, uğraştığı sanatın adı ile isimlendirilmektedir. Burada tayfa, nesil kavramı çoğu zaman *üşax* kelimesiyle ifade edilir. Örneğin:

Baş Göynük köyünde: *Gesev üşâ; Temir üşâ; Şemed üşâ; Esed üşâ; Mürşüd üşâ; Dihçi üşâ; Çökehlî mahlesi;*

Oravan köyünde: *Cığtdar tayfası// Cığt üşağı,*

Goxmug köyünde: *Soltan üşâ; Mürveteli üşâ;*

Baş Keldek Köyünde: *Elder üşâ; Alı üşâ; Lamaz üşâ;*

Bideyiz Köyünde: *Söyüd üşâ; Mikel üşâ; Goj üşâ;*

Tohum, Nesil (O); Tarihi Türk Lehçelerinden *Eski Uygur Türkçesinde* tohum biçimiyle kullanılmıştır (Caferoğlu 2011: 243). *Çağatay Türkçesinde* tohum biçimi ve tuhm, dane, urug anlamıyla geçmektedir (Ünlü, 2013: 1142).

Oymah (B, Kel, O, Z); Orhon Yazıtlarında, K.B'te, D.L.T'te rastlanmayan oymak kelimesi *Harezmi Altınordu Türkçesinde* oymak biçimi oymak, grup anlamıyla (Ünlü, 2012: 453); *Çağatay Türkçesinde* oymak biçimi ve oymak, kabile, boy anlamıyla geçmektedir (Ünlü, 2013: 869); *Çağdaş Türkiye Türkçesinde* aşiret anlamında kullanılmaktadır (TS, 2011: 1828).

Tire (B, G); aile, boy, kabile; Orhon Yazıtlarında, Harezmi Türkçesinde, D.L T'te bu biçimi ve anlamıyla bulunmayan tire kelimesi *Eski Uygur Türkçesinde* tirâ şekliyle ve hep birden, beraber, müştereken anlamıyla geçmektedir (Caferoğlu 2011: 240). *K.B'te* tire biçimiyle (1285); *Çağatay Türkçesinde* tire biçimi ve aile, kabile, uruk, anlamıyla (Ünlü, 2013:

1133) geçmektedir. *Çağdaş Türk Lehçelerinden Türkmen Türkçesinde* tire biçimi ve boy, kabile, aşiret anlamıyla geçmektedir (TTS. 2005: 629).

Akrabalık Adlarıyla İlgili Arkaik Kelimeler

Akrabalık terimleri, akrabalık ilişkilerini ifade eden kelimeler söz varlığının en eski hazinesine aittir. Şeki ağzında kullanılan akrabalık terimlerinin büyük kısmı çağdaş edebi dilde mevcuttur. Fakat bu ağızda kullanılan bazı akrabalık terimleri edebi dilde görülmemektedir. Şeki ağzında kullanılan akrabalık terimleri iki gruba ayrılmaktadır: 1) Kan akrabalığına ait terimler; 2) nikah akrabalığına dayanan terimler (İslamov, 1968: 181).

a) Kan Akrabalığına Ait Arkaik Adlar

Ana// ciyi (bazı köylerde) *ciji* (B,D K, D), // *ənnə* (Gşl.); Bazen *ciyi* sözcüğünün önüne büyük kelimesi getirilerek *bōx ciyi* (Gşl); şeklinde kullanılır ve amca ve dayı eşi anlamını ifade eder. *Öyə ana* (bazı köylerde);

Bava// baba ulu baba(B, D, K,D);

Neve// netice; kötūxce; cūcūxce; gada (B, G);

Baı (bazı köylerde); bacoğlu, bacığızı, xala, xalagızı, xaloğlu, dayı, dayoğlu, daygızı, emi, emoğlu, emgızı;

Büvü// Büvi (Gşl, N, B, Z); // *mama* (B, D, K, D, B, G,A,G); // *əmə* (B, Kün.); // hemşire (N.)- babanın kız kardeşi, hala; *Çağdaş Türk Lehçelerinden Özbek Türkçesinde* buvi biçimi ve büyükanne anlamıyla (Yusuf, Tulum, 1994: 247) kullanılmaktadır.

b) Nikah Akrabalığına Ait Arkaik Adlar

Xatun, Xatın (Gşl) *katun, hatun kişi, katın (kadın, hanım)* Soğdça *xwatyn'dan xwaten'den* alıntı olarak düşünülen hatun kelimesi han karısı anlamını ifade etmiştir. Tarihi Oğuz Türkçesinde ise han ile beraber kullanılmayıp anlam genişlemesiyle genel olarak kadın kelimesini ifade etmiştir. VIII. yüzyıldan itibaren Tarihi Türk metinlerinde hatun, katun biçimiyle aynı anlamda kullanılmıştır (Karahana, 2004: 4). Çağatay ise hatun kelimesinin Osmanlı Türkçesine Farsçadan geçtiğini ve birçok Türk lehçesinde ilk anlamı olan saygı ve şerefi koruyup kullandığını göstermektedir (1962: 13). *Orhon Yazıtlarında* katun biçimi katun, kağan eşi anlamıyla (KT D11), *Eski Uygur Türkçesinde* hatun biçimi ve hatun, kraliçe anlamıyla (Caferoğlu, 2011: 82), *Kutbun Husrev u Şirini'nde* hatun biçimi hatun anlamıyla (1524), *XII-XIII yüzyıl Orta Asya Sözvarlığında* hatun biçimi eş, kadın, hanım, kraliçe anlamıyla (Borovkov, 2002: 125), *İbni Mühenna Lugatinde* katun biçimi hatun, bey karısı anlamıyla (Battal, 1997: 39.), *Dede kokutta* hatun biçimi ve hatun, kadın, karı anlamıyla (38-8) gösterilmiştir. Çağdaş Türk Lehçelerinin birçoğunda kullanılmaktadır. Bazı Çağdaş Türk lehçelerinde bu kelime kadın hanım (eş) kavramını ifade etmektedir. *Türkmen Türkçesinde* hatun biçimi kadın, hatun anlamıyla (TTS. 1995: 338); *Kazan-Tatar Türkçesinde* hatun-1. kadın.2. hanım (eş), 3. bayan (Öner, 2009: 107); *Özbek Türkçesinde* xotun biçimi kadın anlamıyla (Yusuf, Tulum, 1994: 169); *Yakut Türkçesinde* xotun- hanım anlamıyla (Vasiliev, 1995:1 08); *Yeni Uygur Türkçesinde* xotun- kadın (Necip, 2013: 167); *Hakas Türkçesinde* hat- 1.eş, karı, 2.kadın (Arıkoğlu, 2005: 157) şeklinde geçmektedir. Bazı Türk lehçelerinde bu kelimenin kadın anlamından başka anlamlar da ifade ettiği görülmektedir. *Türkiye Halk Ağzında* hatuncuk- görümce (Rize Ağzı); hatunu- yaşlı yenge (Erzincan ağzı); (DS, 2009: 2307); *Başkurt Türkçesinde* qatın-kadın, nikahlı aile yoldaşı anlamıyla kullanılmaktadır (Ersoy, 2012: 58).

Yezne (bazı köylerde); *Sevortyan Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov* adlı eserinde yezne kelimesiyle ilgili V. Bang ve M. Räsänen'in düşüncelerine yer vermiştir. V. Bang ve

Räsänen Koybalcadaki tästi ve Şor. časta'nın jâzin-i'den ortaya çıktığını açıklarlar. Fakat cästâyı bu sıraya koymak doğru değildir. Daha XI. yüzyılda yezne kelimesinin *D.L.T.'de* geçtiği ve yezze, jezde, çeste gibi kelimelerin benzeşme yoluyla ortaya çıktığı görülebilir. Sevortyan yezne kelimesinin etimolojik bakımdan 6 anlamını açıklamıştır: 1. Ablanın eşi; 2. Halanın eşi; 3. Gayın; 4. bacanak; 5. gayın; 6. eş koca (1974: 169-170). *D.L.T.'de* yezne şekliyle ve büyük kız kardeşin kocası (III, 35-11) anlamıyla geçmektedir (Atalay, 2013: 778). *Çağatay Türkçesinde* yezne-enişte, kızkardeşin eşi anlamlarıyla açıklanmıştır (Ünlü, 2013: 1249).

Göy (K.D.); *Göy* sözünü çeşitli fonetik şekillerde ve bütün Türk lehçelerinde görmek mümkündür. Bu kelime Türk lehçelerine ait eski yazılı anıtlarda kudagu, guyagu şeklinde ve yezne anlamıyla kullanılmıştır (İslamov, 1968: 183).

Gaynana (bazı köylerde) *gəynənə* // *gəyinnə* (B, G, Bil.)

gaynata bazı köylerde, *gəynətə* (K.), *gəynata* (B.K)

baldız, bacanax (bazı köylerde), // *bajanax* (K, D, B, D).

İni (B.G.)- *kayın, eşin kardeşi* anlamıyla Şeki ağzında geçmektedir. *İni* eski kelimelerden biridir. Malov bu kelimeyi *Pamyatniki Drevnetürkskoy Pismennosti* adlı eserinde *küçük kardeş, küçük akraba* anlamıyla göstermiştir (1951: 381). Orhon Yazıtlarında *ini- erkek kardeş* (KT D6; BK D6) anlamıyla geçmektedir. Bunun yanı sıra *Bada'i Al-Lugat'te* ini biçimiyle kullanılmıştır (Borovkov 1961: 118). *Harezmi Altınordu Türkçesinde* ini biçimi ve küçük erkek kardeş anlamıyla (Ünlü, 2012, 261). Çağdaş Türk Lehçelerinin birçoğunda halen kullanılmaktadır. *Karakalpak Türkçesinde* ini- küçük kardeş (KRS, 1958: 296), *Nogay Türkçesinde* ini-küçük kardeş (NRS, 1963: 119), *Kırgız Türkçesinde* ini- küçük erkek kardeş (369), *Türkmen Türkçesinde* ini- küçük kardeş (TTS, 1995: 379), *Özbek Türkçesinde* ini- küçük kardeş (Yusuf, Tulum, 1994: 58), *Salar Türkçesinde* ini- küçük kardeş (Tenişev, 1963: 10); *Altay Türkçesinde* ine- küçük kardeş (Naskali Gürsoy, Duranlı, 1999: 90) anlamıyla geçmektedir. *Türkiye halk Ağzında* ini- kayınbirader anlamıyla (Isparta, İzmir, Yozgat, Niğde, Samsun, İçel, Antalya, Muğla) (DS, 2009: 2544). Bundan başka *Burdur ağzında* ini- kayınbirader anlamıyla kullanılmaktadır (Tok, 2005: 364). Genellikle *ini* kelimesi, daha çok Kıpçak grubu lehçeleri için karakteristik bir kelimedir (İslamov, 1968: 183).

Guda Gelin ve bacanağın aileleri için karşılıklı kullanılan akrabalık terimidir. Gelin ve bacanağın aileleri birbirini *kuda* olarak adlandırırılar. Kudalık terimi eskiden karşılıklı olarak birbirinden kız alan aileler için kullanılırdı. Bugün ise dış evliliklerde de yani Kazak ve Başkurlarda yürürlükte olan dış evlilik kurumunda kullanılan bir terimdir (Sarıca, 2015: 86). Gülensoy Moğolcadaki *huda* (kayınpeder) kelimesiyle Türk Lehçelerinde kullanılan *kuda* kelimesi arasında benzerliğin olduğunu gösterir (2011: 4). *Moğolca- Türkçe Sözlükte* *huda* ve *hudaguy* biçimi ve *dünür*, *gelin* ve *güveyin* babaları (Lessing, 2003: 1511). *Kuda* kelimesi bazı Çağdaş Türk lehçelerinde kullanılır ve aynı anlamı ifade eder. *Türkmen Türkçesinde* *guda-dünür* (TTS, 1995: 305), *Altaycada* *kuda* şekliyle 1. *Dünür*; 2. *Dünürçülük* anlamıyla (Gürsoy Naskali, Duranlı, 1999: 124), *Hakasça-Türkçe Sözlükte* *huda- dünür*, *dünür gitme* anlamıyla (Arikoğlu, 2005: 195). *Karay Türklerinde* *quda-* evliliklerde arabuluculuk eden kişi, *kuda-* erkek görücü, *kudaguy-* kadın görücü anlamıyla kullanılmaktadır (Güllüdağ, 2012: 211-213). *Gagavuz Türkçesinde* *kuda- dünür*, *dünürçülük* (Gaydarci, 1991: 86), *Çuvaş Türkçesinde* *həda-dünür* (Paasonen 1950: 33), *Başkurlarda* *quda -evlenen kızla erkeğin birbirlerine göre anne babaları, dünür* şekliyle kullanılmaktadır (Ersoy, 2012: 71). *Türkiye Halk Ağzında* *kuda-* 1.kız görmeye giden, görücü (Çumra, Konya; Kaş, Antalya); 2. Birbirinden kız alıp veren aileler,*dünür* (Kırım göçmenleri, İstanbul, Erciş Van, Ahlat Bitlis) (DS, 2009: 2991). *Van Gölü Çevresi Ağzları Sözlüğünde* Ahlatta *guda*, Van'da *goda* biçimiyle, Adilcevaz'da

guda- ikinci eş kuma anlamıyla (Sarıca, 2006: 71). Eskişehirde yaşayan Tatar Türklerinde kuda ve kudaguy- dünür anlamıyla kullanılmaktadır (Şahin, 2011: 222).

Biçe Nuha (Şeki) ağzında (Baş Göynük köyünde) bir akrabalık terimi olarak *biçe* kelimesi kullanılmaktadır. *Biçe* kelimesi bu köyde dayı ve amca eşlerine denir. Geçmişte Şeki'nin Bilecik köyünde saygı, nezaket, hürmet anlamında bey eşine *biçe* diye hitap edilmiştir (İslamov, 1968: 183). *Biçe* kelimesi *Tatar Türkçesinde* de aynı fonetik biçimde *biçe* biçimi ve hanım, eş anlamıyla (Öner, 2009: 42), *Başkurt Türkçesinde* ise *bise* şeklinde ve eş, kadın (RBS, 1964: 198), *Hakas Türkçesinde pice-* 1. kız kardeş, 2.hala (Arıkoğlu 2005: 362), *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğünde* *biçe* kelimesi Karaimce için aynı fonetik şekilde ve *çariçe* anlamıyla açıklanmıştır (Binler, 2007: 62). Bazı Türk Lehçelerinde kullanılan *biçe* kelimesinin Çağdaş Azerbaycan Türkçesindeki karşılığı ve eşanlamlısı olan *avrat*, *kadın* kelimesidir. Nuha (Şeki) ağzında ise onun anlamı daralmış, bir kadar değişmiş ve ancak amca ve dayı eşleri için kullanılmaktadır. Bu özellik, yani anlamca daralma ve değişme *ini* kelimesinde de görülmektedir (İslamov, 1968: 184).

Yenge 1. erkek kardeşin eşi, amca veya dayı eşi; 2. Düğün günü gelini damadın evine götüren kadın; Yazı dilinde *yenge* kelimesinin ancak ikinci anlamı kullanılmaktadır. *Azerbaycan Türkçesinde* gelin yeni evine giderken onunla birlikte giden ve ona rehberlik eden kadın (ATS, 1994: 1243). *İbni Mühenna'da yenge-* büyük kardeşin eşi anlamında kullanılmıştır (battal 1997: 89); Bazı Çağdaş Türk Lehçelerinde Türkiye Türkçesinde *yenge-* 1.Bir kimsenin kardeşinin, dayısının veya amcasının karısı; 2. Bir erkeğin kendi karısından söz ederken kullandığı ad; 3. *ünl.* Kadınlar için söylenen bir seslenme sözü; 4. *hlk.* düğünde gel ine kılavuzluk eden kadın (TS, 2011: 2571); Özbek Türkçesinde *yanğa* (Yusuf, Tulum 1994: 192), *Yeni Uygur Türkçesinde yeñge* (Necip, 2013: 463), *Başkurt Türkçesinde* *enge* biçimi ve ağabeyin eşi, büyük erkek kardeşin eşi anlamıyla (RBS, 1964: 421), *Salar Türkçesinde yenko* biçimi gelin, genç kız anlamıyla (Tenişev, 1963: 52), *Altay Türkçesinde ceñe-* 1.yenge, 2.yaşça büyük kadınlara saygılı hitap şekli (Naskali, Duranlı, 1999: 59). Bu kelime asıl anlamını (büyük gelin, ağabeyin, amcanın veya dayının eşi) korumakla beraber, hem de ikinci anlamını düğün günü gelini damadın evine geçiren kadın anlamını ifade etmektedir.

L. A. Pokrovskaya göre İslamiyet'in ve İslam dininin güçlü etkisinde kalmış Türk halklarında *yenge* kelimesi asıl anlamının yanı sıra Müslüman düğün merasimiyle ilgili olarak yeni anlamını- gelini damadın evine geçiren kadın anlamını da kazanmıştır. Olabilsin ki bu görevi büyük gelin ve büyük kardeşin eşi, dayı veya amca eşi yerine getirdiğinden *yenge* kelimesinde bu iki anlam birleşmiştir. L. A. Pokrovskaya'nın bu yorumunu Şeki ağzının malzemeleri ispatlamaktadır. Bunun bir kanıtı olarak Şeki bölgesinin geleneğine göre *yengelik* görevini özellikle ya ağabeyin ya da amca veya dayı eşi yerine getirmektedir. Birçok Türk lehçelerinde (Altay, Kazak, Kırgız, Türk, Tatar, Başkurt) yalnız akraba kadınlara değil, akraba olmayan yaşlı kadınlara saygı, nezaket olarak *yenge* diye hitap ederler. *Yenge* kelimesinin bu anlamına Şeki ağzının bazı köylerinde de (Baş Göynük köyünde) görmek mümkündür. Bu köyde yalnız yaşlı bayanlara değil, yaşça küçük olanlara da saygı olarak *yenge* diye hitap edilmektedir (İslamov, 1968: 184).

Elti Çağdaş Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde kullanılmayan *elti* kelimesi Şeki ağzında iki kardeşin eşlerinin birbiri için *elti* sözcüğünü kullandığı görülmektedir (İslamov, 1968: 185). *Elti* kelimesi aynı anlamda Çağdaş Türkiye Türkçesinde geçmektedir. Kadına göre kocasının erkek kardeşlerinin eşlerinden her biri (TS, 2011: 791). *İbni Mühenna Lugatinde* *ilti* biçimi hanım anlamıyla (Battal, 1997: 33); *Çağatay Türkçesinde ilti* -iki biraderin eşi (Ünlü, 2013: 523); *Harezmi Türkçesinde* ise *ilti* kelimesi diğer Türk Lehçelerinden farklı olarak hanım anlamıyla kullanılmıştır (Ünlü, 2012: 257).

Eski Tartı ve Ölçü Birimleriyle İlgili Arkaik Kelimeler

Şeki ağzında eski tartı ve ölçü birimlerinin adlarını ifade eden birçok kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimeleri özellikle ihtiyar insanların kullandığı görülmektedir. Örneğin: tağar (yirmi pud); dagga (pudun üçte biri); başdı (A. G. B,G.) // başlı (O.Z.)- bir dagga, çanax; ara çanağı (O.Z.)- iki dagga, bazar çanağı (A.G.)- on dagga, gayis(o.z.) // gayız (Or.)- iki pud, girvəngə (400 g.), çetver (100 g.), misgal, ərşin (A.G., B,G.Bil.), səcin (B.G.) gulac, çərəx, uruf (Gşl., B. G. A. G.)- saatin dördte birine eşdeğer zaman dilimi, 15 dakika.

Fasıl, Ay ve Günlerle İlgili Arkaik Kelimeler

Böx çillə (kışın birinci 40 günü), *kiçix çillə*// *bala çillə* (kışın ikinci ayının son 20 günü), *çillə veçə* (kışın son ayı), *keçikıran* (mart), *garıborcu*, *göra bişiren ay* (agustos), *guyruk doğan ay* (agustosun ikinci yarısı), *noruz* (bahar), *gara yaz* (baharın evvelleri); *şəmmə*, *bazar*, *bazertəsi*, *xas* (çarşamba akşamı), *çərçəmmə*, *adına* (cuma akşamı), *cuma*// *cumay* (bazı köylerde).

Vergiyle İlgili Arkaik Kelimeler

Töycü (bütün köylerde); *müx vergisi* (B, Kün.); *saldat pulu* (B, Kün.), // *sallat pulu* (K. Or.), *dərman vergisi*, *tüsdü pulu* (Bil., İ.), // *dəstəndaz* (B.Z.), *meşəbeyi pulu* (Bid.), *gol pulu* (İ.); *miraf vergisi*(B. Kəl.).

Görev, Rütbe, Unvan ve Sosyal İlişkilerle İlgili Arkaik Kelimeler

Azerbaycan Türkçesinin diğer ağızlarında olduğu gibi Şeki ağzının da söz varlığında eski görev, rütbe ve sosyal ilişkileri ifade eden bazı kelimeler hâla da kullanılmaktadır. Bu kelimeleri özellikle ihtiyar insanlar geçmişten bahsettikleri zaman kullanırlar. Örneğin: *prıstav*, *müxbaşi*, *səfgər*, *soxta* (*molla şagirdi*), *irəşbər*, *gedə* (*nökər*), *bey*// *bəy*, *divan*, *irayət*, *hampa*, *baggal*, *gəzi*, *çöş*, *zəkət*, *fitirə*, *mürüt*, *çinovnix*, *sofu*//*sopu*, *ərəndi* (kirayla ekilen yer), *gıfci*, *muzdur*, *veysil*, *gildi*; təfildar (vergi toplayan), *abyeşix*// *meşəbeyi*, *nəçəlnix* // *naçərnix*, *goburnat*// *govurnat*, *bəyər*// *beyar*, *sədnix*// *sənnix*, *strajnix*, *muyanda*// *müyəndə* (*yasol*// *yasoul*, *kətxuda*, *müfdi*, *sərdar*, *mirovoy*// *murovoy sud*, *agrujno sud*, *xozeyin*, *garadovoy*, *mirzə*, *ağa*, *xan*, *morof*// *morov*, *astarçinə*, *töycigər*(*töycü toplayan*),*malcət* (*kiralayarak yer ekme*), *üzbaşi*, *bomaşnix üzbaşi*, *astarşi üzbaşi*. (İslamov, 1968: 186).

Tarım Aletleriyle İlgili Arkaik Kelimeler

xış, şana, vel, kürex, bel, galax, ağaş mala, demir mala, urax// orax, yava, arava, daşga, fırgın// fırgun.

Çağdaş Azerbaycan Türkçesinin Yazı Dilinde Kullanılmayan (sosyal yapıyla ilgili olmayan) Arkaik Kelimeler

Ala (Gşl., B, Z., B., G.)- Arkaik kelime olan ala kelimesi bugün Şeki ağzında 1. yeşillik, göy, sebze; 2. tarla ve bostanda yetişen zararlı ot anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Aritdamax (bütün köylerde) -temizlemek. Bu kelime temiz anlamında olan arı kelimesinden ortaya çıkmıştır. *Arı* kelimesi eski devirlerde de yaygın şekilde kullanılmıştır. Bugün ağızlarda yaşamaktadır (İslamov, 1968: 186). *Arı* kelimesi *Kitabi-Dede Korkutta* aru-arı, temiz (63-2), *DLT*. 'te arıt biçimi ve temizlemek anlamıyla (I, 208-9); *Harezm Türkçesinde* arıt- temizlemek (Ünlü, 2012: 50); *Çağatay Türkçesinde* arıt-temizlemek, kaldırmak (Ünlü, 2013: 51); *Mukaddimetül Edebe*- arıt- arıtmak, temizlemek (78-4); *İbni Muhennada* arıt- temizlemek anlamıyla kullanılmıştır (Battal, 1997: 11).

Axcə (Gşl.)- para. Bu kelime *Kitabı Dede Korkutda* da akça biçimi ve akçe, para anlamıyla (48-2) geçmektedir. *Ağır xezinesini, bol axçasını yaǰmaladılar. Harezmi Türkçesinde* akça-akça, para (Ünlü, 2012: 35), *Çağatay Türkçesinde* akça- akçe, para, pul anlamıyla kullanılmıştır (Ünlü, 2013: 25). *Axça* kelimesi bazı Çağdaş Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır. *Kırgız Türkçesinde* akça- sikke, para (Yudahin 2011: 11), *Türkiye Türkçesinde* akça (TS, 2011: 60) şeklinde geçmektedir. *Fuzuli'nin Türkçe Divanında* akça biçimi ve 1.değerini, parasını, en değerli eşyasını; 2.para anlamıyla (K 10/ 53) geçmektedir.

Boyat (O.Z.) *boyad* (Gşl.) // *boyat* (B.G.)- eski, önceki günden, veya akşamdan sabaha kalan (yemek). *Çağatay Türkçesinde* bayat -eski, kadim (Ünlü, 2013: 109). Bu kelime çağdaş Türkiye Türkçesinde *bayat* şeklinde ve 1.Taze olmayan; 2. *mec.* Güncelliğini, önemini, özelliğini yitirmiş, çok söylenmiş (TS: 285) kullanılmaktadır.

Gırım (bütün köylerde)- arzu, düşünce, maksat. DL.T'te; K.B'te Harezmi Türkçesinde Dede Korkut'ta bu biçimi ve anlamına rastlanmayan gırım kelimesi XII-XIII yüzyıl Orta Asya Sözvarlığında kırım- hendek anlamıyla kullanılmıştır (Borovkov, 2002: 164).

Haçan *Fuzuli'nin Türkçe Divanında* kaçan- her ne zaman (K 6/9), *Yusuf u Zeliha eserinde* kaçan- 1.ne vakit, ne zaman ki (2008: 1024) 2. nasıl (975), *Harezmi Türkçesinde* kaçan- ne zaman, ne zaman ki, ...dığı zaman (Ünlü, 2012: 278), *Çağatay türkçesinde* kaçan- ne zaman, vaktaki (Ünlü, 2013: 559), *Nesimi'nin Türkçe Divanında* haçan- ne zaman anlamıyla kullanılmıştır (Ayan, 2002: 254).

Hencerü (hancaru) (B. G.) - nasıl, ne tür; Hancarı- kançaru-xançaru- hancarı soru zamiri başka anlamda kullanılarak yani anlamı değişerek önceden *nere, nereye* bugün ise daha çok Azerbaycan şivelerinde ve konuşma dilinde *nasıl, ne tür, ne şekilde* anlamıyla kullanılmaktadır (Memmedov, 1987: 78).

Yanşax (Gşl.) // *yenşax* (B. G.)- Şeki Ağzının söz varlığında arkaik unsur olarak yer alan yanşax kelimesi geveze, boş konuşan, düşünmeden ve gereksiz konuşan anlamlarıyla kullanılmaktadır (İslamov, 1968: 187). Tarihi Türk Lehçelerinden *Çağatay Türkçesinde* yanşak biçimi ağız yayvan, geveze anlamıyla (Ünlü, 2013: 1230), *Harezmi Altnordu Türkçesinde* yanşa- gevezelik etmek anlamıyla kullanılmıştır (Ünlü, 2012: 660).

Yeşirmax (B. G., O., Z., B., Z., Gşl.)-gizletmek, saklamak. Bu kelime klasik edebiyatta, örneğin, *Fuzuli'nin Türkçe Divanında* yaşur biçimi gizlemek, korumak anlamıyla (G 53/ 7), *Nesimi'nin Türkçe Divanında* yaşur biçimi saklamak, gizlemek anlamıyla (46/1, 238) kullanılmıştır. *K.B'te* yaşur biçimi ve gizlemek anlamıyla (Arat, 2008: 770), *Çağatay Türkçesinde* yaşur biçimi ve gizlemek, saklamak, korumak anlamıyla (Eckman, 2012: 313), *Harezmi-Altnordu Türkçesinde* yaşur biçimi gizlemek, örtmek, saklamak anlamıyla (Ünlü, 2012: 669), *Eski Uygur Türkçesinde* yaşur biçimi saklamak, gizlemek anlamıyla (Caferoğlu, 2011: 290), *Mukaddimetül- Edepte* yaşur biçimi ve gizlemek anlamıyla (58-8) açıklanmıştır. Çağdaş Türk Lehçelerinden *Türkmen Türkçesinde* yaşur biçimi saklamak, gizlemek anlamıyla (TTS, 1995: 682) kullanılmaktadır.

Yeşmax (B.G., A.G., B.Z.)- kadınların yüzünü gizletmesi. *Çağatay Türkçesinde* yaşmak biçimi ve örtü, kadın örtüsü anlamıyla (Ünlü, 2013: 1239), *Harezmi-Altnordu Türkçesinde* yaşmak biçimi ve başörtüsü, yaşma anlamıyla (Ünlü, 2012: 670), *Kitabı Dede Korkut Destanında* yaşmak (8-3) şeklinde geçmektedir. Çağdaş Türk Lehçelerinden *Türkmen Türkçesinde* yaşmak biçimiyle (TTS, 1995: 682) kullanılmaktadır.

Yığlamax (B.G., A.G.)- Şeki ağzında yığlamax biçimi ve ağlamak anlamıyla kullanılmaktadır. -*Yığlamıyın uşağa süt vermazdar* (B.G.) (İslamov, 1968: 187). Bu kelime Türk lehçelerine ait eski yazılı abidelerde *K.B'te* yığla biçimi ve ağlamak anlamıyla (1239), *Çağatay Türkçesinde* yığla biçimi ve ağlamak anlamıyla (Eckman 2012: 314), XII- XIII

yüzyıllar Orta Asya tefsirinde yıgla biçimi ağlamak anlamıyla (Borovkov, 2002: 326) ve *Eski Özbek Türkçesinde yibla biçimi ve ağlamak anlamıyla* kullanılmıştır (Şerbak 1962: 146). *Çağdaş Türk Lehçelerinden Uygur Türkçesinde yıgla, Özbek Türkçesinde, yıglä-ağlamak* (Yusuf, Tulum, 1994: 63), *Tatar Türkçesinde yıla, Kazak Türkçesinde jıla-ağlamak* (Bayniyazov, Koç, 2012: 224), *Altay Türkçesinde ıyła-ağlamak* (Naskali Gürsoy, Duranlı, 1999: 88); *Tuva Türkçesinde ıglaar- ağlamak* (Arıkoğlu, Kuular, 2003: 56) şeklinde kullanılmaktadır.

Yügür (B. D.)- kaçmak, yügürmek; Yügür kelimesi Eski Türkçe döneminden beri işlek şekilde kullanılan fiillerdendir. Başlangıçta hem insanlar hem hayvanlar için kullanılan fiil ve türevleri zaman geçtikçe insanlar için kullanılmayıp ve daha çok at için kullanılmaya başlanmıştır. *Fakat Eski Anadolu Türkçesi* eserlerinde hem insan hem at için yaygın şekilde kullanılmıştır (Üşenmez, 2014: 769). *Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde* yüyür- koşmak, koşarak gitmek, hızlı gitmek anlamıyla geçmektedir (ATS, 1994: 1267). *Tarihi Türk Lehçelerinden Eski Özbek Türkçesinde* yügür biçimi ve kaçmak anlamıyla (Şerbak, 1962: 131), *K.B'te* yügür biçimi ve koşmak, yürümek anlamıyla (Arat, 2008: 1742), *DLT'de* yügür biçimi ve yügrükçe koşmak, geçmek, seğırtmek, beze eriş yapmak (III, 68-25), *Çağatay Türkçesinde* yügür biçimi ve koşmak, seğırtmek, hareket etmek (Ünlü, 2013: 1264), *Yusuf u Zeliha eserinde* yügür -koşmak (2008: 411); *Ali'nin Kıssa-yi Yusufunda* yügür- koşmak (B41 r 3), *Fuzuli'nin Türkçe Divanında* yügür biçimi ve koşturmak, gezip tozmak anlamıyla (K 26/ 7), *Eski Uygur Türkçesinde* yügür biçimi ve koşmak, yügürmek, yürümek anlamıyla (Caferoğlu, 2011: 306), *XII-XIII Yüzyıl Orta Asya Söz Varlığında* yügür biçimi ve koşmak, hareket etmek anlamıyla (Borovkov, 2002: 335), *Dede Kokut'ta* yügür- koşmak (63-9) anlamıyla kullanılmıştır. *Çağdaş Türk Lehçelerinden Türkmen Türkçesinde* yüvür biçimi ve koşmak, dolaşmak anlamıyla (TTS, 1995: 713) geçmektedir.

Gəndi (B.G. Gşl.) - öz. *Gəməndir kendi, biz galdıx gəndi başınə* (B.G.); Öz zamirinin eşanlamlısı olan *gəndi* kelimesi Türk lehçelerine ait eski yazılı abidelerde *Kitabi Dede Korkut destanında* *kendü-* kendi, kendisi (152-8) şeklinde ve klasiklerden *Fuzuli'nin Türkçe divanında* *kendü* biçimiyle (MUK 18/ 5) kullanılmıştır. *Gəndi* kelimesi daha çok Çağdaş Türkiye Türkçesi için karakteristiktir. Azerbaycan Türkçesinin yazı dilindeki *öz* kelimesine Türkiye Türkçesindeki *kendi* kelimesi uygun düşmektedir (İslamov 1968: 188).

Güz (Gşl., B.G.)- sonbahar. Bu kelime *güzdex// güzdəx, güzəm* (sonbaharda kesilen yün) kelimelerinin içinde kullanılmıştır. Şeki ağzında *güzdex// güzdəx-* yeni çıkan yeşillik ota denir. Daha çok sonbaharda çıkan yeşillik ota ait edilmektedir (İslamov, 1969: 188). Bu kelime *Malov'un Pamyatniki Drevnetürkskoy Pismennosti* adlı eserinde *kuz* biçimiyle (1951: 3), *Kitabi Dede Korkutta* *güz* biçimi ve sonbahar anlamıyla (12-10) kullanılmıştır. *Çağatay Türkçesinde* *güz* biçimi *haziran, bahar, güz* mevsimi anlamıyla geçmektedir (Ünlü, 2013: 417). Bu kelime *Kırgız Türkçesinde* *küz- güz,* sonbahar şeklinde geçmekte ve sonbahar ekini anlamını ifade etmektedir (Yudahin, 2011: 545).

Ün (Gşl.) ses. Yazı dilinden tamamen çıkmasa da onun kullanılma alanı daralmıştır (İslamov, 1968: 189). Ün- ses anlamıyla ilk olarak Eski Uygur Türkçesi döneminde tespit edilen bir kelimedir. Batı Türkçesinin ilk devresi olan Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak kullanılan ün kelimesi, Osmanlıcanın ilk zamanlarına kadar kullanılmıştır. Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sında ün ses anlamıyla arkaik bir kelime olarak açıklanmıştır (Küçük, 2014: 9). Bu kelime *Malov'un Pamyatniki Drevnetürkskoy Pismennosti adlı eserinde* ün biçimi ses anlamıyla geçmektedir (1951: 440). Ağzların söz varlığında bugün de yaşamakta olan bu kelime eski Türk yazılı abidelerinde *Kutadgu Biligde* ün- ses, ün, san anlamıyla (Arat, 2008: 1132), *Kitabi Dede Korkut destanında* ün- ses, ün (36-10) ve eski edebiyatta geniş ölçüde kullanılmıştır. *Eski Uygur Türkçesinde* ün-ses, seda, ün anlamıyla (Caferoğlu, 2011: 272), *Çağatay Türkçesinde* ün biçimi ses, ün, şöhet

anlamıyla (Ünlü, 2013: 1197), *Harezmi Türkçesinde ün biçimi ve ses, ün anlamıyla geçmektedir* (Ünlü, 2012: 638). Çağdaş Türk Lehçelerinden *Kırgız Türkçesinde ün-* ses, sada, eda (Yudahin, 2011: 795), *Yeni Uygur Türkçesinde ün- ün, ses, seda* (Necip, 2013: 445); *Başkurt Türkçesinde ön-* ses anlamıyla (RBS, 1964: 249) kullanılmaktadır.

Saz (Gşl., B. G.)- Kamışlık. Bu kelime *Kitabi Dede Korkut destanında saz-* bitki, sazlık (136-9) aynı anlamda kullanılmıştır. *Harezmi-Altınordu Türkçesinde saz biçimi ve kamış, ot, bataklık anlamıyla* (Ünlü, 2012: 507); *Çağatay Türkçesinde saz biçimi kamış, hasırdan sepet yapılan ot, hasır otu anlamıyla kullanılmıştır* (Ünlü, 2013: 959).

Yazı Çöl, sahra, büyük toprak alanı. Bu kelimenin Şeki ağzında Karayazı, Ağyazı (ekin yeri adı) kelimelerinin içinde geçtiği görülmektedir. *Taxılımızın çoğu Ağyazıdadı* (Bil.); *Malov'un Pamyatniki Drevneturkskoy Pismennosti adlı eserinde yazı biçimi ve düz yer, ova anlamıyla* (1951: 387); *K. B.'te yazı biçimi ve kır, ova anlamında kullanılmıştır* (Arat, 2008: 21). *Eski Uygur Türkçesinde yazı biçimi ve ova, düz yer anlamıyla* (Caferoğlu, 2011: 291) geçmektedir. Eski yazılı abidelerden *Kitabi Dede Korkut destanında yazı-* ova, sahra, kır, yaban yer (135-2) anlamında kullanılmıştır. *Çağatay Türkçesinde yazı biçimi ve ova, bozkır, alan, yazlık yer anlamıyla* (Ünlü, 2013: 1244); *İbni Muhenna Lugati'nde yazı düz yer, ova anlamıyla* (Battal, 1997: 88) geçmektedir.

Son (bazı köylerde)- soy, nesil, evlat: *Musdafa yazıx sonsuzdu, öyladı olmur* (B.Z.); Eski uygur Türkçesinde, XII-XIII yüzyıl Orta asya söz varlığında, Çağatay Türkçesinde, Mukadimetül Edebe bu biçimi ve anlamıyla bulunmayan son kelimesi *Kitabi Dede Korkut destanında soñ* biçimi soy şekliyle ve nesil, evlat anlamıyla (34-13) geçmektedir.

Dağar (B. G., Bil.)- koyun, veya keçi derisini kurutup ondan hazırlanan çuval, tulum; *DLT'de tagar biçimi ve çuva,dağarcık içine buğday ve başka şeyler konan nesne anlamıyla* (I, 17-15), *K.B'te tagar biçimi ve çul anlamıyla* (Arat, 2008: 6571); *Çağatay Türkçesinde tagar biçimi ve çanak, kap, tekne, torba, kese anlamıyla* (Ünlü, 2013: 1061), *Harezmi Altınordu Türkçesinde tagar biçimi ve çul anlamıyla* (Ünlü, 2012: 556); *Eski Uygur Türkçesinde tagar biçimi ve torba, dağarcık anlamıyla kullanılmıştır* (Caferoğlu, 2011: 219).

Golçax (B.G., Gşl., A. G., Bil.) - kukla; *Badail Al Lugat'te qawurcaq* şeklinde ve bebek anlamıyla kullanılmıştır (Borovkov, 1961: 207). *Çağatay Türkçesinde kavurcağ biçimi kukla, bebek anlamıyla* (Ünlü, 2013: 596), *Harezmi-Altınordu Türkçesinde kawurcağ biçimi ve oyuncak, bebek anlamıyla kullanılmıştır* (Ünlü, 2012: 298). Çağdaş Türk Lehçelerinden *Türkmen Türkçesinde gurcak biçimi ve kukla anlamıyla* (TTS, 1995: 310); *Tatar Türkçesinde kurçak-* kukla, yapma bebek (Öner, 2009: 177); *Başkurt Türkçesinde kursak şeklinde kullanılmakta ve aynı anlamı ifade etmektedir* (RBS, 1964: 332).

Gaşga (Gşl, B,G, O,G)- Malın, atın alnında olan beyaz leke; nişan,(tuy); Gaşga Türk lehçelerine ait eski yazılı abidelerde de görülmektedir. *Malov'un Pamyatniki Drevneturkskoy Pismennosti adlı eserinde qaşqa biçimi ve leke, nişan (atın alnında)* (1951: 412), *DLT'de kaşga at biçimi ve yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at, peçeli at (I, 426-12); kaşga koy biçimi ve başı ak, başka yerleri kara olan koyun (I, 426-10), Dede korkut destanında kaşga biçimiyle tepel, alnı beyaz anlamıyla* (37-7), *Çağatay Türkçesinde kaşka biçimi ve alnında beyaz nişan olan at anlamıyla* (Ünlü, 2013: 590); *Harezmi-Altınordu Türkçesinde kaşga biçimi ve başı, yüzü ak başka yerleri kara olan hayvan anlamıyla kullanılmıştır* (Ünlü, 2012: 294).

İdmax (G.)- itelemek, toxunmag; Bu kelime *Malov'un Pamyatniki Drevneturkskoy Pismennosti adlı eserinde -it* şeklinde ve itmek anlamıyla kullanılmıştır (1951: 382). *DLT'de it biçimi ve itmek anlamıyla* (I, 171-17), *Çağatay Türkçesinde it biçimi ve itmek, ileri sürmek, dürtmek, yürütmek anlamıyla* (Ünlü, 2013: 547); *Harezmi Altınordu*

Türkçesinde it biçimi ve itmek, yapmak, iteklemek, göndermek, düzenlemek, tertip etmek (Ünlü, 2012: 270) şeklinde geçmektedir. İdmah kelimesi çeşitli fonetik şekillerde bazı Çağdaş Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır. Bu kelime *Türkiye Türkçesinde -it* 1. Bir şeyi güç uygulayarak ileri götürmek; 2. Kapı, pencere vb.ni güç uygulayarak açmak veya kapamak; 3. Bulunduğu yerden aşağı düşürmek; 4. Sürüklemek, sevk etmek; 5. Bir cisim, belli bir yakınlıktaki başka bir cismi kendisinden uzaklaşmaya zorlamak (TS: 1234); *Hakas Türkçesinde it-* itmek, dürtmek (Arıkoğlu, 2005: 230); *Tatar Türkçesinde* et- 1. itmek; 2. dışarı atmak (Öner, 2009: 87); *Nogay Türkçesinde* iyte- itmek, itelemek (NRS, 1963: 118); *Karakalpak Türkçesinde* iyter- itmek, itelemek (KRS, 1958: 292); *Altay Türkçesinde* iyt- itmek, uzaklaştırmak (Naskali, Duranlı, 1999: 91); Oyrotçada- *iyt-* itmek, itelemek (ORS, 1947: 63) anlamında kullanılmaktadır.

Təpəl (Gşl, B.G., Bil., A., G.) Şeki Ağzının birçok köyünde kullanılan bu arkaik kelime hayvanın alnında olan beyaz tüy, gaşga anlamıyla kullanılmaktadır. Təpəl kelimesi *Kitabi Dede Korkut destanında tepel-* alnı beyaz, kaşga (37-7) da aynı anlamda kullanılmıştır. Fakat Tarihi Lehçelerin birçoğunda DLT'de, K.B'te Çağatay Türkçesinde, Harezm Türkçesinde; Çağdaş Türk Lehçelerinden Türkmen Türkçesinde, Tatar Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde bu biçimi ve anlamıyla rastlanmamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Şeki ağız özellikleri itibarıyla ve sözvarlığının zenginliği bakımından Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden farklılık göstermektedir. Azerbaycan Türkçesinin diğer ağızlarında olduğu gibi Şeki ağzının da söz varlığında tarihi devirlerin izlerini taşıyan kelimeler kullanılmaktadır. Şeki ağzının kelime hazinesi arkaik kelimeleri içinde barındırmaktadır. Eski Türkçede kullanılmış olan birçok kelime ve Türklere ait eski yazılı metinlerde geçen özellikle akrabalıkla ilgili arkaik kelimeler, eski mevsim, ay, gün, hafta adları, eski vergi adları, eski görev, unvan adları, eski tartı, ölçü birimi adlarıyla ilgili arkaik olan kelimeleri Şeki ağzı korumuştur. Nitekim Şeki ağzında arkaik olarak kullanılan eski sosyal yapıyla, eski düzenle ilişkili olan kelimeler Çağdaş Azerbaycan Türkçesinin kelime hazinesinden çıkmış veya ülkede yeni yapılanmayla ilgili olarak oluşan yeni kelimeler onların yerine kullanılmıştır. Bundan başka Çağdaş Azerbaycan yazı dilinde bu veya başka anlamıyla kullanılan bir kelime Şeki ağzında tamamen başka anlamda kullanılmaktadır (İslamov, 1968: 180). Bazen bir kelime yazı dilindeki asıl anlamının yanı sıra, diyalekte yan anlamlar da ifade edebilmektedir. Şeki ağzında kullanılan bazı kelimeler anlamca belli sınırlara sahiptir. Birtakım kelimelerin anlamı Şeki ağzının ancak belli köyünde (veya köylerinde) anlaşılmakta, diğer köylerinde ise söz konusu anlamıyla anlaşılmamaktadır. Bunun yanı sıra Şeki'ye ait bir köyde aynı kelimenin kullandığı anlamı diğer köy tamamen farklı şekilde ifade etmektedir. Aynı kelime farklı köylerde çeşitli anlamlarla kullanılmaktadır. Şeki ağzında bu duruma zıt olan süreç veya durumdan kaynaklanan değişkenlik sözkonusudur.

Şekin Köy Adlarının Kısaltmaları

A. G- Aşağı Göynük	K- Kiş
Bag- Baggal	N- Nuxa
B. Z- Baş Zeyzid	Or- Oravan
B.Kel-Baş Keldek	O. Z - Orta Zeyzid
B. Kün- Baş Küngüd	O- Oxud
B. G.- Baş Göynük	S- Suçma

B. L.- Baş Layısgı	İ- İnçe
Bid- Bideyiz	K. D-Kiçik Dehne
Bil- Bilecik	
B. D- Büyük Dehne	
V- Verezed	
Gşl- Gışlag	
G- Gohmug	
Zun -Zunud	

Kısaltmalar ve Kaynaklar

- ATS:** Altaylı, Seyfettin. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KB:** Arat, Reşit Rahmeti. (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Arikoğlu, Ekrem. (2005). *Ömekli Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arikoğlu, Ekrem Kuular, Klara. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslanov, Vagif. (2002). *Azerbaycan Dilinin Tarihine Dair Materiallar (I)*. Bakı: Elm.
- DLT:** Atalay, Besim. (2013). *Divan-i Lügatit Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayan, Hüseyin. (2002). *Nesimi Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni I*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NRS:** Baskakov, Nikolayeviç Aleksandr. (1963). *Nogaysko- Russkiy Slovar*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo.
- KRS:** Baskakov, Nikolayeviç Aleksandr. (1958). *Karakalpaksko Russkiy Slovar*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannıx i Nasionalnıx Slovarey.
- ORS:** Baskakov, Nikolayeviç Aleksandr, Toşakova, T.M. (1947). *Oyrotsko- Russkiy Slovar*. Moskva: Ogiz- Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannıx Slovarey.
- Battal, Aptullah. (1997). *İbni- Mühenna Lugati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayniyazov, A Koç, Kenan Başkapan, V. (2012). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Almata: Birleşik Matbaacılık.
- Binler, Mehmet Ziya. (2007). *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: SelengeYayınları.
- Borovkov, A.K. (1961). *Bada'i Al-Lugat*. Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- Borovkov, A.K. (1963). *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII VV*. Moskva: İzdatelstvo Institut Narodov Azii Akademii Nauk SSSR.
- Caferoğlu, Ahmet. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cin, Ali. (2011). *Ali'nin Kısası-yi Yusufu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Çağatay, Saadet. (1962). Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler. *TDAY- Belleten*, 1962 TDK yay, Ankara: 1963,s.13-49.
- Demirci, Ümit Özgür Karlı, Sibel. (2014). *Kutb'un Husrev u Şirin Dizini*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Demirci Ümit Özgür, Korkmaz, Şenol. (2008). *Yusuf u Zeliha*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (2009). *Dede Korkut Kitabı-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersöz Yazıcı, H. (2012). Başkurt Türkçesinde Kadın ile İlgili Sözcük Varlığı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, 55-82.
- Gülensoy, Tuncer. (2011). Moğolca ve Türkçede yaşayan Benzer Sözcük Üzerine. *Turkish Studies*, 6/1, Winter 2011, p.1-25, Turkey.
- Güllüdağ, N. (2012). Karay Türklerinde akrabalık adları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5, 205-217.
- İslamov, Musa. (1968). *Azerbaycan Dilinin Nuha Diyalekti*. Bakı.
- Korkmaz, Zeynep. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, Serhat. (2014). Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sındaki Arkaik Unsurlar. *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 52, Erzurum, s.1-25.
- Lessing, Ferdinand D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çev. Günay Karaağaç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Malov, Sergey. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Naskali Gürsoy, Emine Duranlı, Muvaffak. (1999). *Altayca- Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necip, Emir Necipoviç. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Rusçadan çeviren İklil Kurban, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, Mustafa. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Parlatır, İsmail. (2012). *Fuzuli Türkçe Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- RBS:** *Russko- Başkirskiy Slovar* (1964). Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Ensiklopediya.
- Sarıca, Bedri. (2006). *Van Gölü Çevresi Ağzın Sözlüğü*. Ankara: Atlas Yayınları.
- Sarıca, Bedri. (2015). Kuda/Guda sözcüğü üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, s. 85-101.
- Sevortyan, Ervand V. (1974). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Şahin, C. (2011). *XIII yüzyıldan günümüze Eskişehir yöresinde Tatarlar*. Ankara: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Şerbak, A.M. (1962). *Gramatika Starouzbekskogo Yazıka*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

- TTS:** Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, Talat. (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tenişev, Ethem. (1963). *Salarskiy Yazık*. Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- Tok, Turgut. (2005). Burdur ili ağızlarında kullanılan bazı yerel ve arkaik kelimeler. Burdur: *I.Burdur Sempozyumu*, 16-19 Kasım.
- TS:** *Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS:** *Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (2009). III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS:** *Türkiye Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (2009), IV, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, Suat. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, Suat. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, Emek. (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik Ögeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Validi, Zeki Ahmet. (1932). Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası IV, Şeki Maddesi. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Yıl: 1, Sayı: 4-5, s. 145-156.
- Vasiliev, Yuriy. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahın, K.K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. Türkçeye çeviren Taymas Abdullah, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yusuf, Berdak Tulum, Mehmet Mahur. (1994). *Özbekistan Türkçesi Türkiye Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Yüce, Nuri. (2014). *Mukaddimetül-Edeb*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.